

ОСТАННІ РОКИ ІСНУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ІНДІЇ: ІСТОРІЯ МАЛОЇ КОЛОНІЇ В ТІНІ ПОТУЖНОГО СУСІДА (1947–1954)

На основі широкого кола французьких архівних і публіцистичних матеріалів відтворено маловідомий епізод повоєнного процесу деколонізації, яким стало приєднання французьких володінь до складу Індії.

Ключові слова: Франція, Індія, архіви, колонія, деколонізація.

Метою даної статті є розкрити маловідомі факти про останні роки існування Французької Індії та пролити світло на досі незнану багатством дослідникам французького імперіялізму тему¹. Французька Індія – узагальнюючий термін для позначення колишніх французьких володінь на Індійському півострові, як-от Пондішері, Карікал, Янаон, Мае і Чанданнагар². Порівняно з Британською Індією, французькі володіння на півострові були значно скромніші. Площа цієї колонії становила всього 513 квадратних кілометрів (1/10 000 всієї Індії)³. Колонія не мала жодних корисних копалин і не вирощувала достатньої кількості продуктів для потреб місцевого населення. Цей дефіцит узалежнював її від поставок

¹ В основу статті покладено напрацювання Автора під час написання магістерської роботи «Французькі установи в Індії з 1920-х до здобуття нею незалежності: історія одного політичного зриву» (Les établissements français en Inde dans les années 1920 jusqu'à l'indépendance: histoire d'un revirement politique), захищеної в 2011 р. у Монреальському університеті.

² До цих володінь також належали навколишні села й містечка. Так, місту Карікал були підпорядковані ще шість муніципалітетів, містам Мае і Янаон – по одному, Пондішері – вісім. Див.: Н. Jacquier. La situation dans les établissements français de l'Inde // *Union Française de Paris*, 22 juin 1954.

³ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 428, note sur la situation générale dans les établissements Français dans l'Inde, date et auteur non indiqués.

з Британської Індії, а від 1947 р. – з незалежної Індії⁴. Для метрополії Французька Індія ніколи не була пріоритетом, позаяк після Другої світової війни (1939–1945) Франція все ще володіла більш прибутковими та масштабними колоніями, такими як, наприклад, Алжир чи Індокитай.

Перед тим, як братися до висвітлення зазначеної теми, слід уточнити значення терміну «деколонізація». Цей термін характеризує процес, який розпочався одразу після Другої світової війни, коли потужні європейські колоніальні держави почали зрідатися своїх колоній і домініонів⁵. Ці держави постраждали під час війни, а тому після її завершення зосередилися на своїх внутрішніх проблемах. Одними з перших на цей шлях стали британці, що в 1947 р. погодилися на утворення незалежної Індії. Французи, голландці, бельгійці, португальці та інші у наступні десятиліття теж наслідували цей приклад.

Французькі володіння в Індії були розсіяні по всьому Індійському субконтиненті: Пондішері, Карікал і Янаон знаходилися на його південному сході, Мае – на південному заході, а Чанданнагар – у Бенгалії. Великі відстані між володіннями не полегшували управління цією колонією⁶. Цікаво зазначити, що ця невелика і водночас маловідома колонія пережила Британську Індію на сім років і об'єдналася з незалежною Індією тільки в 1954-му. Як уже зазначалося, це дослідження зосередиться на останньому періоді існування Французької Індії – 1947–1954 роках.

Французька Індія була в основному гетерогенною колонією, де подібностей між володіннями було дуже мало. Більшість населення колонії належала до індуїстського віросповідання. Проте у Карікалі існувала значна мусульманська меншина (12% всього населення), а в Пондішері – католицька⁷. Мовна мозаїка Французької Індії була неперевершеною. В Чанданнагарі місцеве населення розмовляло переважно бенгальською мовою, у Пондішері й Карікалі – тамільською, у Мае – малайламською, а в Янаоні – мовою телугу. У 1945 р. загальне населення колонії становило 355 тис. жителів, з яких 215 тис. проживало у Пондішері, 65 тис. – у Карікалі, 50 тис. – у Чанданнагарі, 19 тис. – у Мае та

⁴ Французька Індія була також цілковито ізольована від Франції через брак вантажних суден, які б сполучали цю колонію з метрополією. Див.: R. Sevoz. *Les établissements français de l'Inde // Revue Parlementaire* (Paris), 20 novembre 1953.

⁵ Н. М. Friedman. *Creating an American Lake: United States Imperialism and Strategic Security in the Pacific Basin, 1945–1947*. Portsmouth, NH 2001, с. xi.

⁶ 200 км розділяли Пондішері й Карікал, 750 км – Пондішері й Мае, 800 км – Пондішері й Янаон, а відстань між Пондішері й Чанданнагаром складала 2000 км. Див.: Н. Jacquier. *La situation dans les établissements français de l'Inde // Union Française de Paris*, 22 juin 1954.

⁷ Exposition internationale de Paris // *L'Inde française sur les rives de la Seine*. Romans 1937, с. 4.

6 тис. – у Янаоні⁸. Для порівняння, населення тогочасної Індії становило приблизно 400 млн. людей⁹.

Французька Індія ділилася на п'ять адміністративно-територіальних одиниць. Центр колонії знаходився у Пондішері. У кожній одиниці також була місцева рада, що відповідала за місцевий бюджет. Губернатор опікувався загальною адміністрацією колонії з допомогою приватної ради та особливої Ради послуг, що відповідала за юстицію, скарбницю, фінанси, освіту, охорону здоров'я, міліцію тощо¹⁰. Адміністратори представляли кожну одиницю і підпорядковувалися губернатору. В Національній асамблеї Франції Французьку Індію представляли один сенатор і один депутат¹¹. Щодо самого терміну «Французька Індія», то він постав у 1814 р. після підписання Паризької мирної угоди і позначав рештки так званої імперії Жозефа-Франсуа Дюплеякса – знаменитого губернатора Французької Індії, який у XVIII ст. привів цю колонію до найвищого розквіту (під той час Чанданнагар навіть вважався найважливішим французьким поселенням у Південній Азії)¹².

1947 рік став вирішальним не тільки для історії Індійського півострова, але також для світової історії. 15 серпня цього року Британська Індія стала незалежною державою. Проте шлях до незалежності був довгим. Ще в 1926 р., під тиском мирного руху Махатми Ганді та революційного тероризму Субхаша Чандри Боса, британський уряд надав цій колонії автономію на провінційному рівні¹³. Однак індійські націоналісти взяли цю справу у свої руки, створивши в серпні 1942 р. так званий «Серпневий рух» (Quit India Movement), який занепав чотири роки пізніше під тиском репресій¹⁴. У 1946 р. колонія вирішила стати повністю незалежною державою з членством у Британській співдружності¹⁵. Це рішення відразу викликало спалах насильства на фоні релігійних розбіжностей між мусульманами та індусами і призвело до створення

⁸ Archives Nationales d'Outre-mer, archives rapatriées, série H28, note concernant les établissements français en Inde, 1945–1954.

⁹ C. Arpi. La politique française de Nehru. La fin des comptoirs français en Inde (1947–1954) // *Jaia Bharati* (www.jaia-bharati.org).

¹⁰ Archives Nationales d'Outre-mer, archives rapatriées, série H22, mémoire, 17 mars 1944.

¹¹ Там само.

¹² K. Raj. *Relocating modern science*. Houndmills 2007, с. 39.

¹³ C. Bayly, T. Harper. *Forgotten Wars : Freedom and Revolution in Southeast Asia*. Cambridge, 2007.

¹⁴ J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Duplex*. Paris 1996, с. 363.

¹⁵ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 430, note sur l'Inde française et l'Inde nationale fait par l'inspecteur des Colonies, 19 mai 1947.

у 1947 р. двох держав – власне Індії та Пакистану, в якому 99 % населення становили мусульмани. Втім, такий поділ колонії не втихомирив сутички – кашмірська проблема досі не розв'язана й залишається найпоказовішим прикладом непорозумінь між двома державами¹⁶.

Після проголошення незалежності Індії в серпні 1947 р. новообраний уряд під керівництвом Джавахарлала Неру (1947–1964) чітко ствердив, що не визнаватиме колоніальної присутності європейців. Щоправда, ця заява стосувалася не лише Франції, а й Португалії, яка володіла містом Гоа на південному заході Індії¹⁷. Ілюзій не було – французький уряд зрозумів, що буде змушений розпочати з Нью-Делі переговори щодо статусу своїх володінь на півострові. 28 серпня 1947 р. обидві сторони опублікували спільну декларацію, в якій ствердили намір спільно розв'язати найгостріші проблеми Французької Індії, беручи до уваги звичаї та бажання місцевого населення, історичні й культурні зв'язки цих територій з Францією та майбутній розвиток Індії¹⁸. Урядовцям у Парижі, які зіткнулися з невідкладними проблемами в інших колоніях, пов'язаними, зокрема, з Першою Індокитайською війною (1946–1954), до 1947 р. бракувало інформації про політичну ситуацію у Французькій Індії. Тому, аби краще розвідати стан справ у колонії, Париж відправив до Індії офіційну інформативну місію, що складалася з двох членів – Данієля Леві (посол Франції в Індії) і Тезенаса дю Монтсела (представник міністерства закордонних справ Франції)¹⁹.

Висновки місії заохочували до дій. У них стверджувалося, що французькій стороні необхідно розпочати переговори з індійськими колегами про майбутнє Французької Індії. Переговори між Парижем і Нью-Делі привели до підписання 8 червня 1948 р. угоди, згідно з якою подальша доля французьких володінь залежала виключно від волі їх жителів. Угода також передбачала референдум у кожному французькому володінні в Індії для визначення його політичного майбутнього. Дати референдумів мали встановлюватися міськими радами кожного володіння²⁰. А поки що міські ради мали перебрати повний контроль над управлінням коло-

¹⁶ S. Gopaljee. *Les comptoirs français dans l'Inde nouvelle*. Paris 1950, c. 91.

¹⁷ G. Chaffard. *Les carnets secrets de la décolonisation*. Paris 1965, c. 200.

¹⁸ Там само, с. 202.

¹⁹ J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Dupleix*, c. 365.

²⁰ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 2271, note sur l'Inde, auteur non indiqué, 13 octobre 1949.

ніями, щоб якнайкраще задовольняти актуальні потреби²¹. Тим часом французька сторона не втрачала надію, що результати референдумів будуть на користь Франції. У випадку перемоги Франція планувала створити зі своїх володінь автономну федерацію міст у рамках Французького союзу на чолі з власним президентом і радою міністрів, яка б підлягала Генеральній асамблеї²².

Ще до початку діяльності місії, в 1947 р., у найбільш критичній ситуації опинився Чанданнагар. Місто домагалося фінансової й адміністративної автономії від Франції, а 6 травня 1947 р. в офіційному меморандумі його керівники висунули вимогу про повну незалежність Французької Індії або принаймні самого міста Чанданнагар²³. Аналізуючи ситуацію в Чанданнагарі, можна доволі переконливо аргументувати, що це володіння ще до 1947 р. було готове відмовитися від французького підданства. Більшість населення розмовляла англійською, а не французькою мовою; у 1947 р. там не проживала жодна французька сім'я²⁴. Географічне розташування цього володіння також вплинуло на його політичну орієнтацію. Віддалений від Калькутти за ледве на 30 кілометрів, Чанданнагар повільно, але безповоротно ставав передмістям цього зростаючого мегаполісу²⁵.

Закон про референдум у Чанданнагарі ратифікували 26 травня 1949 р. Сам референдум відбувся 19 червня того ж таки року з участю двох спостерігачів, обраних Міжнародним судом у Гаазі – Голгарда Андерсена (громадянин Данії) та Родольфа Барона Кастро (громадянин Республіки Ель-Сальвадор). Ця міжнародна делегація надала референдуму достовірності та легітимності в очах міжнародної спільноти. На поставлене запитання: «Чи підтримуєте ви далі перебування Чанданнагару у Французькому союзі?» – 7587 виборців відповіли «ні» і лише 114 –

²¹ Вибори до міських рад планувалися у Чанданнагарі на 1 серпня 1948 р, у Пондішері, Карікалі та Янаоні – на 24 жовтня 1948 р., а в Мае – на 27 лютого 1949 р. Остаточні референдуми мали пройти 11 грудня 1949 р. в Пондішері, Карікалі, Янаоні та Мае. Див.: Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 2271, note sur l'Inde, auteur non indiqué, 13 octobre 1949.

²² Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 439, rapport fait par le sénateur Marius Moutet sur les référendums dans les établissements français de Pondichéry, Karikal, Yanaon et Mahé, 23 березня 1950.

²³ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 430, Chandernagor: situation administrative, politique et financière, l'inspecteur des colonies, 20 mai 1947.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

«так»²⁶. Цей результат започаткував тривалий і важкий процес переходу Чанданнагару до складу незалежної Індії, адже Франція не поспішала відступати. Чанданнагар de facto приєднався до Індії 2 травня 1950 р., а de jure – 9 червня цього ж року²⁷. Відтоді Франція володіла лише чотирма містами в Індії.

Ще в 1941 р. Французька Індія підписала митний договір з Британською Індією. Беручи до уваги, що обидві країни були союзниками у війні, Великобританія обіцяла фінансово допомогти всім французьким колоніям, які приєднуються до руху «Вільна Франція» під керівництвом генерала Шарля де Голля, який виступав проти німецької окупації та режиму Віші. Грошова компенсація для Французької Індії мала становити 620 тис. рупій щорічно²⁸. Коли зв'язок із Францією був практично розірваний, така пропозиція з британського боку зацікавила багатьох у Французькій Індії. Варто також підкреслити, що війна спричинила й труднощі в постачанні харчових продуктів до Французької Індії. Загальна торгівля Французької Індії опинилася в жалюгідному стані – у 1937 р. її оборот сягав приблизно 210 млн. франків, а в 1940 р. – лише 40 млн.²⁹ У такій напруженій атмосфері було підписано митний договір 1941 р., який скасував митні бар'єри між Французькою і Британською Індіями. З цього часу економічний добробут, а відтак і саме існування Французької Індії залежали від Британської Індії, що стала практично єдиним постачальником французьких володінь та споживачем їх експорту³⁰.

Порівняно з британською адміністрацією, уряд незалежної Індії став помітно вимогливішим до Французької Індії. Після семи років чинності, у 1948 р., Індія пригрозила скасувати митний договір. Індійські урядовці добре розуміли, що його скасування ослабить Французьку Індію і примусить її перейти під суверенітет Нью-Делі³¹. Не дивно, що 30 березня 1948 р. Міністерство закордонних справ Індії повідомило

²⁶ J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Dupleix*, с. 370.

²⁷ Там само.

²⁸ R. Sevoz. Les établissements français de l'Inde // *Revue Parlementaire* (Paris), 20 novembre 1953.

²⁹ J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Dupleix*, с. 356.

³⁰ Британська Індія була постачальником цукру, бавовни, вугілля, чаю, рису та палива до Пондішері та практично єдиним покупцем її текстилю. Див.: Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 2278, note sur la situation économique des établissements et les relations douanières avec l'Union indienne faite par le ministère de la France d'outre-mer, date non indiquée.

³¹ Dans les comptes des Indes la France ne défend pas une position personnelle // *Climats* (Paris), 30 octobre – 5 novembre 1952.

французького посла Данієля Леві про рішення індійського уряду скасувати митний договір 1941 р.³² Це рішення набуло чинности 31 березня 1949 р. та призвело до серйозного дефіциту фінансових і матеріяльних ресурсів у Французькій Індії. Франція була вимушена, по-перше, забезпечити Французьку Індію всіма необхідними товарами, зокрема харчовими продуктами та сировиною, а по-друге, докласти чимало зусиль, аби якнайбільше унезалежнити Французьку Індію від Індії, знаходячи інших бізнес-партнерів для цієї колонії³³. Ними виявилися Пакістан, Джибуті та США³⁴.

Аналізуючи останні роки існування Французької Індії, неможливо не відзначити діяльність Едуара Губера, уродженця міста Пондішері. Губер народився 29 липня 1894 р. у мішаній родині: батько був французом, а мати – індією. Ветеран Першої світової війни, Губер працював у різних галузях перед тим, як стати секретарем суду в Чанданнагарі, а згодом, у 1938 р., – секретарем суду в Пондішері. Відразу після Другої світової війни Губер поступово здобував дедалі більший вплив у політичному житті колонії, представляючи створену в 1944 р. політичну партію Народний демократичний фронт (НДФ)³⁵. Через два роки після створення НДФ Губер став його лідером, користуючись солідною підтримкою у кожному з чотирьох французьких володінь. Будучи людиною напрочуд кмітливою, він розумів, що для зміцнення своєї влади необхідно мати підтримку з боку службовців, які відстоювали збереження Французької Індії³⁶. Тезенас дю Монтсел після інспекційної поїздки до колоній назвав Губера «рідкісною птицею», заохочуючи французьких урядовців до близької співпраці з ним³⁷.

17 жовтня 1949 р. у Пондішері відбувся конгрес депутатів міських рад Французької Індії. Під час конгресу надійшли вістки про агресивну

³² Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 2278, note sur la situation économique des établissements et les relations douanières avec l'Union indienne faite par le ministère de la France d'outre-mer, date non indiquée.

³³ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 439, rapport fait par E. Adicéam sur le problème de l'Inde française, 28 juin 1949.

³⁴ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 2278, note sur la situation économique des établissements et les relations douanières avec l'Union indienne faite par le ministère de la France d'outre-mer, date non indiquée.

³⁵ Ця партія складалася з комуністів, соціалістів, членів антифашистської фракції «Боротьба» (Combat) та інших партій. Див.: J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Duplex*, с. 358.

³⁶ G. Chaffard. *Les carnets secrets de la décolonisation*, с. 206.

³⁷ Там само.

пропаганду індійської сторони (особливо у Пондішері), яка будь-що прагнула приєднати французькі колонії до Індії. Побоюючись проіндійських симпатій серед місцевого населення, конгрес вирішив відкласти референдуми на пізніший термін³⁸. Аби заспокоїти ситуацію у Французькій Індії, у листопаді 1949 р. заступник міністра закордонних справ Індії відвідав Париж з офіційним робочим візитом. Під час цього візиту йому запропонували відрядити до Французької Індії чергову місію, яка мала розглянути стан справ у колонії перед проведенням референдумів. Врешті, Міжнародний суд у Гаазі призначив дванадцятьох спостерігачів із десяти країн світу, які увійшли до складу цієї місії³⁹. Місія перебувала у Французькій Індії в березні та квітні 1951 р. У серпні того ж року вона підготувала свої висновки. Місія заявила, що населення володінь загалом позитивно налаштоване щодо збереження status quo, а проте ствердила, що політичній свободі у цій колонії стоять на заваді деякі проблеми⁴⁰.

Тим часом вплив Губера постійно зростає. 17 червня 1951 р. Губер переміг на виборах до Національної асамблеї Франції, здобувши 90 053 голоси з 90 656 поданих⁴¹. 19 липня 1951 р., проігнорувавши чутки про фальсифікації, Національна асамблея Франції підтвердила його перемогу. Незважаючи на те, що англійська газета «Таймс» (Times) 21 грудня 1951 р. заявила про чесність виборів, індійський уряд не поділяв цієї точки зору⁴². Протягом наступного року (до вересня 1952 р.) намагання індійців скасувати Губерову перемогу виявилися марними. А що Губер видавався палким прихильником подальшої французької присутності в Індії, то офіційний Париж радів з приводу підтвердження його перемоги на виборах.

Уже наприкінці 1952 р. стало помітно, що терпець індійського уряду уривається. 24 жовтня 1952 р. він висунув вимогу негайного приєднання французьких володінь до Індії без референдумів⁴³. У листопаді

³⁸ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 439, rapport fait par le sénateur Marius Moutet sur les référendums dans les établissements français de Pondichéry, Karikal, Yanaon et Mahé, 23 mars 1950.

³⁹ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 439, lettre du ministre de la France d'outre-mer au ministre des affaires étrangères sur l'augmentation du nombre des observateurs au référendum de l'Inde, 16 septembre 1949.

⁴⁰ G. Chaffard. *Les carnets secrets de la décolonisation*, c. 214.

⁴¹ M. Jalade. Le député français de Pondichéry fuit ses électeurs // *République Française*, 23 avril 1954.

⁴² J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Dupleix*, c. 385.

⁴³ G. Chaffard. *Les carnets secrets de la décolonisation*, c. 214.

того ж року, в письмовій заяві до індійського уряду, французьке міністерство закордонних справ задекларувало, що жодна передача, жодний обмін і жодне приєднання території не відбудеться без згоди місцевого населення⁴⁴. У відповідь на цю заяву 16 грудня 1952 р. індійське посольство в Парижі заявило, що тільки пряма передача територій може відновити комерційне та фінансове життя Французької Індії, в якому дійсно панував безлад.

Скасування митного договору з Індією призвело до розквіту контрабандної торгівлі у Французькій Індії. Ця контрабанда стосувалася не тільки харчів, а й таких коштовностей, як діаманти та золото. Лише протягом одного року (1951–1952) у Пондішері розвантажили дванадцять тон золота⁴⁵. Коли Індія посилила блокаду Французької Індії, перекривши всі дороги та мости й оточивши Пондішері колючим дротом, ситуація значно погіршилася. Ще більшою загрозою стало припинення електропостачання⁴⁶. Згодом, через нововведений паспортний режим, громадянам стало важче подорожувати між французькими володіннями та Індією. Сама Франція в 1952 р. теж ненавмисне погіршила ситуацію. Після припинення контрабандної торгівлі золотом фінансові надходження Французької Індії значно знизилися. Колонія була змушена використовувати кошти зі свого резервного фонду. Невдовзі цей фонд обсягом у 4 млн. рупій вичерпався⁴⁷. Відтак Франція була змушена самотужки компенсувати дефіцит місцевого бюджету.

На початку 1954 р. Губер уже менш прихильно висловлювався щодо Франції. Ще в 1952 р. його занепокоїла боротьба Франції проти контрабандної торгівлі золотом, що становила для нього і його найближчого оточення важливу складову прибутку. З 1954 р. лицемірність Губера стала ще помітнішою. Від початку року він почав вести таємні переговори з індійською стороною про прямий перехід французьких володінь до складу Індії. Тим часом дійшло до суперечки між Губером та губернатором Французької Індії Андре Менаром. Коли Менар перебував у Парижі з офіційним робочим візитом, Губер звинуватив його в некомпетентності та невірності Франції, захопивши своїх прихильників приєднатися до робітників пондішерійських заводів, які протестували проти

⁴⁴ Там само, с. 218.

⁴⁵ Там само, с. 216.

⁴⁶ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 2278, résumé de la question des Indes françaises, auteur non indiqué, 23 juin 1954.

⁴⁷ G. Chaffard. *Les carnets secrets de la décolonisation*, с. 220.

французької присутності⁴⁸. На думку Губера, губернаторові слід було негайно піти у відставку.

Губернатор, у свою чергу, швидко висунув проти Губера низку звинувачень, в основному пов'язаних із корупцією. Чотирьох однопартійців Губера заарештували. Від цього моменту Губер остаточно відмовився підтримувати французьку позицію, повністю перейшовши на бік Індії. 19 березня 1954 р. до Парижа надійшла телеграма з резолюцією про передавання французьких володінь Індії без референдумів⁴⁹. Резолюцію підписала більшість депутатів міської ради Пондішері включно з Губером. Однак у Губера не було практично жодного адміністративного ресурсу. 20 березня 1954 р. на запланований Губером мітинг проти французького колоніального правління прибула незначна кількість людей⁵⁰. 27 березня Губер покинув територію Пондішері, вирушивши до кордону з Індією, звідки далі провадив агітаційну кампанію проти Франції. 31 березня 1954 р. індійський прапор було піднято над поліцейською дільницею в невеличкому селі Натапаком поблизу Пондішері. 6 квітня 1954 р. до Індії приєдналося містечко Тірубуване⁵¹. 17 травня 1954 р. Губер створив Конгрес визволення Французької Індії для підтримки закону та порядку на територіях, які вже долучилися до Індії⁵². Водночас, дедалі напруженішою ставала ситуація в Янаоні та Карікалі.

Мер міста Янаон Мадімчетті Сатьянандам 29 квітня 1954 р. надіслав урядові Індії та Національній асамблеї Франції резолюцію з вимогою негайно приєднати його місто до Індії. За підтримки так званих «патріотів» (противників об'єднання з Індією) повноваження мера були тимчасово скасовані французьким адміністратором у Янаоні. Це рішення спричинило спалах насильства в місті, і французький адміністратор покинув територію⁵³. 13 червня 1954 р. з допомогою двох сотень індійських поліцейських у Янаоні відбувся заколот, який остаточно закріпив приналежність Янаона до Індії. Того ж дня домівки профранцузьких чинов-

⁴⁸ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 2278, note sur la question des établissements français vue par l'Inde, date et auteur non indiqués.

⁴⁹ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 463, extraits d'un article publié par le parti démocratique et paru le 22 avril 1954 dans le quotidien parisien «Paris-Presse» avec le portrait de «Cogi» Goubert le député «escroc» et «racketteur».

⁵⁰ J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Dupleix*, c. 389.

⁵¹ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 463, rapport du Procureur de la République près le Tribunal supérieur d'appel de Pondichéry, 22 avril 1954.

⁵² Стаття спеціального кореспондента «Liberated Communes» у Французькій Індії // *The Hindu* (Chennai), 17 May 1954.

⁵³ J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Dupleix*, c. 392.

ників були розграбовані, а міські депутати, які підтримували Францію, жорстоко побиті. Трьох профранцузьких жителів міста було вбито⁵⁴. 13 червня 1954 р. Янаон приєднався до Індії⁵⁵.

Переговори, що відбулися в квітні 1954 р. в Парижі між Ратаном Кумаром Неру (секретар індійського міністерства закордонних справ) та Гійомом ля Турнелем (директор політичних справ при французькому міністерстві закордонних справ), знову зайшли в глухий кут⁵⁶. Ставало щораз імовірнішим, що долю Французької Індії вирішуватимуть самі громадяни, а не політики шляхом політичних переговорів. У зв'язку з цим та побоюючись насильства, губернатор Французької Індії Андре Менар, що перебував у Пондішері, розраховував на прибуття до його міста п'ятдесяти жандармів для підтримання порядку. Але таке рішення призвело до заворушень. Індійська сторона вважала, що Франція порушила договір 1814 р., який забороняв Франції висаджувати своїх військових на території Французької Індії (за винятком поліцейських)⁵⁷. На позачерговій зустрічі з французьким послом у Нью-Делі Станісласом Остророгом Менар ствердив, що єдиний вихід із напруженої ситуації в Пондішері – це евакуація⁵⁸.

Зворушення не оминули й Мае. В червні 1954 р. індійські поліцейські оточили місто, викликавши цим самим побоювання за життя його французьких жителів. 16 липня з наказу місцевого французького адміністратора Дешама в порту Мае пришвартувався корабель під назвою «Гренвіль»⁵⁹. Наступного дня відбулася прощальна церемонія, після якої Дешам разом із двома жандармами, шістдесятма сипаями (наймане колоніальне військо в Індії) і трьома цивільними французько-індійського походження піднявся на його борт⁶⁰. Щойно корабель зник з поля зору, в місті спустили французький прапор і підняли індійський. Французьке управління Мае закінчилося мирною евакуацією. Відтоді Франція володіла лише двома володіннями в Індії: Карікалом та Пондішері⁶¹.

⁵⁴ Ministère de la France d'outre-mer, «Les établissements français de l'Inde en 1954» // *La Nouvelle Revue Française d'outre-mer* (Paris), décembre 1954.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ G. Chaffard. *Les carnets secrets de la décolonisation*, с. 225.

⁵⁷ L'Inde proteste contre un débarquement de troupes françaises? Pondichéry // *L'Information* (Paris), 12 juin 1954.

⁵⁸ G. Chaffard. *Les carnets secrets de la décolonisation*, с. 229.

⁵⁹ A. K. Neogy. *Decolonization of French India, Liberation Movement and Indo-French Relations, 1947–1954*. Pondichéry 1997, с. 261.

⁶⁰ J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Duplex*, с. 393.

⁶¹ G. Chaffard. *Les carnets secrets de la décolonisation*, с. 234.

До липня 1954 р. у Франції остаточно зрозуміли, що довго утримувати владу над індійськими колоніями не вдасться. Серед французького населення в Індії також з'явилися прихильники прямого об'єднання без референдумів. Одним з них був монсенйор Коля, архієпископ Пондішері. Питання про долю французьких володінь в Індії було дійсно нагальне. Заворушення в Карікалі досягли свого піку. Постачання води для іригації було заблоковане, і це спричинило занепад рисівництва. В місті починався голод.

30 липня 1954 р. Франція запропонувала Індії програму дій, в якій уперше погоджувалася на фактичне приєднання французьких колоній до Індії без референдумів. 7 серпня 1954 р. індійський прем'єр-міністр Неру повідомив французькому послові Остророгу, що індійська сторона прийняла ці пропозиції. 24 серпня 1954 р. у Нью-Делі розпочалися переговори про спосіб передавання французьких володінь до складу Індії⁶². 11 жовтня цього ж року було підписано французько-індійські угоди, в яких Індія обіцяла зберегти у Французькій Індії всі судові та навчальні заклади, посади чиновників і офіційний статус французької мови. 31 жовтня Пондішері *de facto* стало частиною Індії⁶³. Протягом наступних восьми років колишні французькі володіння в Індії проходили довгий процес юридичної адаптації до свого нового статусу. Договір про передачу підписали 28 травня 1956 р. прем'єр-міністр Неру і посол Остророг. 27 липня 1962 р. він був ратифікований, а 16 серпня того ж таки року набув чинності⁶⁴.

Приклад Французької Індії показує, що деколонізація в багатьох випадках була тривалим і важким процесом. У Пондішері наслідки французького управління відчутні дотепер. У 1947 р. сам Неру заявив, що після об'єднання Пондішері має стати вітриною французької культури в Індії⁶⁵. Двадцята стаття договору 1956 р. декларувала, що Індія погоджується на подальше існування французьких навчальних і культурних закладів та сприятиме відкриттю таких закладів у майбутньому. Можна доволі впевнено ствердити, що Індія дотримала цієї обіцянки – французький коледж (згодом перейменований на французький ліцей) і французький інститут залишилися під управлінням уряду Франції⁶⁶.

Однак об'єднання Французької Індії з Індією також спричинило низку проблем. Одною з них було питання громадянства. Для уродженців

⁶² J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Dupleix*, c. 395.

⁶³ G. Chaffard. *Les carnets secrets de la décolonisation*, c. 245.

⁶⁴ J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Dupleix*, c. 402.

⁶⁵ Там само, с. 403.

⁶⁶ J.-M. de Comarmond. *La communauté française de Pondichéry: l'oubli ou l'espérance // L'Afrique et l'Asie modernes*, т. 146. Paris 1985, с. 7.

колишніх французьких володінь вибір був простий: починаючи з 16 серпня 1962 р., вони мали півроку, аби вибрати між французьким чи індійським громадянством. Особи, які народилися у Французькій Індії, ставали громадянами Індії, якщо протягом шести місяців не заявили письмово про свій намір зберегти французьке громадянство⁶⁷. Таким чином, у 1962 р. приблизно 7 тис. осіб обрали французькі паспорти – цифра, яка впродовж наступних років збільшилася через повернення до Пондішері багатьох службовців, що працювали на французькій службі поза межами Французької Індії (наприклад, військовослужбовці збройних сил Франції чи працівники адміністрації), природне зростання населення та можливість стати громадянином Франції через шлюб⁶⁸. У 80-х роках минулого століття у Франції теж почала формуватися громада французів – вихідців із Пондішері. Ця громада, що в основному зосереджена в Парижі та його околицях, – немов живий свідок, який нагадує про колишню присутність Франції в Індії⁶⁹.

Підсумовуючи огляд останніх років існування Французької Індії, необхідно зробити кілька висновків. Після того, як Індія стала незалежною, Франція не мала чіткої стратегії і тактики щодо збереження своїх володінь, а відтак поступилася ініціативою молодій державі, яка в одну мить стала однією з найбільших у світі за розміром території та кількістю населення. Індія застосовувала щодо французьких володінь різноманітні методи, у тому числі й жорстокі (блокада, підбурення бунтів, знищення майна, вбивства). З 1947 р. Франція поступово усвідомлювала, що раніше чи пізніше буде змушена віддати свої колоніальні володіння Індії. Цікаво зазначити, що у французьких володіннях в Індії (за винятком Чанданнагара) плановані референдуми так і не відбулися. Чим пояснюється цей феномен? Франція завжди була великим прихильником офіційності. В деяких випадках французький уряд покладався також і на допомогу міжнародних спостерігачів. Процес обрання цих спостерігачів був, безумовно, тривалим. Франція не поспішала покидати Індію, хоча для простих індійців французьке громадянство не мало ні престижу, ні сенсу⁷⁰. В 1954 р. психологічно втомлене й економічно ослаблене населення колоній не бачило іншого виходу із ситуації, як пряме об'єднання з Індією.

Хоча Франція й постаралася сформулювати адекватне уявлення про ситуацію у своїх індійських володіннях і забезпечити ширшу суспільну

⁶⁷ J. Weber. *Pondichéry et les comptoirs de l'Inde après Dupleix*, с. 403.

⁶⁸ Там само, с. 404.

⁶⁹ C. Markovits. *Histoire de l'Inde, 1480–1950*. Paris, с. 625.

⁷⁰ Archives Nationales d'Outre-mer, Affaires politiques 439, rapport fait par E. Adicéam sur le problème de l'Inde française, 28 juin 1949.

підтримку для свого панування, повністю зробити це їй не вдалося. Про це свідчить приклад Едуара Губера, який був «людиною-хамелеоном». Насправді його цікавило не те, буде Пондішері французьким чи індійським, а тільки перспективи фінансового збагачення. Спочатку, підтримуючи Францію, він обманув багатьох французьких політиків, які сприяли його політичному зростанню, а це створило йому можливості для особистого збагачення за допомогою корупції. Щойно Губер відчув антипатію з боку Франції, він одразу змінив свою політичну орієнтацію. Початкова довіра французьких чиновників до Губера показує й те, наскільки французькі урядовці були необізнані з політичною ситуацією у Французькій Індії. Губерова лицемірність також демонструє той політичний хаос і безлад, який панував у Французькій Індії напередодні об'єднання з Індією.

Незважаючи на те, що з комерційної чи стратегічної точки зору Французька Індія не мала ніякої вартости для метрополії, доля цієї колонії хвилювала Францію передусім через побоювання, що втрата володінь в Індії стане провісником і каталізатором подібних подій в інших колоніях. Іншими словами, Французька Індія була потрібна Франції з моральних міркувань. Тут треба також підкреслити, що в 1950-х роках Франція наполегливо боролася за утримання своєї колоніальної імперії. Французи мали великі сентименти до своїх індійських колоній. За словами останнього французького адміністратора в Пондішері, «ми змогли уникнути пролиття крові, але не змогли уникнути пролиття сліз»⁷¹. Відтак почалася нова ера у французько-індійських відносинах, які зосередилися на пошуку шляхів співробітництва між двома державами.

Zorian Stech

THE LAST YEARS OF THE FRENCH INDIA: HISTORY OF A SMALL COLONY IN THE SHADOW OF A POTENT NEIGHBOUR (1947–1954)

The article, based on extensive materials from French archives and press, discusses a little-known episode of the post-war decolonization process – integration of former French possessions into the newly independent India.

Keywords: France, India, archives, colony, decolonization.

⁷¹ A. K. Neogy. *Decolonization of French India, Liberation Movement and Indo-French Relations, 1947–1954*, с. 277.